

KAI KURIOS NAUJAI PASTEBĖTOS ŽEMAIČIŲ DŪNININKŲ TARMĖS YPATYBĖS

Šiame straipsnyje aprašoma pluoštas žemaičių dūnininkų šnektų naujai pastebėtų ypatybių, kurios kalbos mokslui iki šiol buvo nežinomos.

1. Iš fonetinių ypatybių naujai pastebėta, kad Biliónių kaime, esančiame apie 6 km į rytus nuo Laūkuvos (Šilalės raj.), trumpinami priešskirtinių skiemenų ilgieji balsiai. Visai nuosekliai trumpėja prielinksnių *i*, *py* 'prie', *nū* 'nuo' ir priešdėlių *i-*, *py-* 'pri', *nū-* 'nu-' nekirčiuoti balsiai, pvz.: *ę ūgnę ~ i ūgnį, estūotę ~ istóti, našselėda ~ najsilėido, prė anūo ~ py anō, nomāute ~ nūmāuti, norāšē ~ nūrašēi, prestūotę ~ prystóti, prēte ~ prieiti* ir kt. Kirčiuotų priešdėlių ilgieji balsiai išlieka nesutrumpėję, pvz.: *nūpēn ~ nūpena* 'nupina', *prijēm ~ prýjema* 'priima' ir kt.

Prie priešdėlių *i-*, *nū-*, *py-* balsių ilgumo čia priderinta ir priešdėlių *iš-*, *su-*, *už-* balsių ilgumas, tai yra kirčiuotų šių priešdėlių balsiai *i*, *u* yra ilgi, pvz.: *ištrēm ~ ištrema, ižbâr ~ išbara, išvėrę ~ išvirė, sūtēlp ~ sūtelpa, užmēn ~ užmena* ir kt., o nekirčiuotų – trumpi, pvz.: *ėšvėrd ~ išvėrda, šodīeje ~ sudėjo, ošāke ~ užsāké* ir kt.

Žodžių šaknyse, esančiose priešskirtinėje padėtyje, trumpinami ilgieji balsiai *y*, *ū*, pvz.: *gevēna ~ gyvėno, dōksāva ~ dūksāvo, postēlninks ~ pūstēlninkas, zelėke ~ zylikė* ir kt. Trumpinami ir balsiai *i*, *u*, atliepiantys bendrinės kalbos *ie*, *uo*, pvz.: *pēmēnū ~ piemenū, vėn'ūlekta ~ vieniūolekta, jōdījē ~ juodiejai* ir kt. Tarmės dvibalsiai *ie*, *uo*, atliepiantys bendrinės kalbos balsius *ė*, *o*, paprastai netrumpinami. Pastebėtas tik tai vienas trumpinimo atvejis prieveiksmėje *blōgā ~ blogai*, bet *siejtes ~ sējėjas, pjuovtes ~ pjovėjas, žmuogēles ~ žmogėlis* ir kt.

Pokirtiniuose skiemenyse, gaunančiuose nukeltnį kirtį, ilgieji balsiai Biliónių šnektoje netrumpinami, bet daugiaskiemeniuose žodžiuose, kuriuose yra keli ilgi pokirtiniai skiemenys, nukeltnį kirtį gauna tik paskutinis ilgasis skiemuo, o kitų skiemenų, esančių pokirtinėje padėtyje, ilgieji balsiai trumpinami, pvz.: *pārmegūoje ~ pārmiegojo*.

Kaip iš pavyzdžių matyti, Biliónių k. šnektoje trumpinami ir atitrauktiniu kirčiu kirčiuotieji ilgieji balsiai tais atvejais, kai jie nesutrumpėję turi vidurinę priegaidę, tai yra, kai kirtis atitraukiamas iš ilgos galūnės į ilgą priešpaskutinį skiemenį, arba visais atvejais kirtį atitraukus į trečiąjį ir tolesnius nuo žodžio galo skiemenis. Tokiu

būdu Biliónių k. nekirčiuotų balsių trumpinimas labai panašus į žemaičių rytų dūnininkų trumpinimą (žr. V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija. – V., 1973, p. 247–249), tik bilioniškių sutrumpėję balsiai *i*, *u* virsta paplatėjusiais *ę*, *o*, nes ši šnekta neturi savo fonetinėje sistemoje siaurų trumpųjų *i*, *u*.

Bilioniškiai šalia *l'ûb ėdavûom ~ liúob eīdavom* 'eidavome' vartoja *liúob* ir su postpozicine dalele *-aus*, ir su sutrumpintu šaknies *ũ*, kirčiuojamu pagrindiniu senoviniu kirčiu, pvz.: *l'òbâus ėdavûom ~ liùbaus eīdavom*, *l'òbâus bĕgdavûom ~ liùbaus bĕgdavom*, *l'òbâus vârgdavûom ~ liùbaus vârgdavom*.

2. Būsimojo laiko daugiskaitos antrojo asmens galūnė bilioniškių šnektoje yra *-te* (su nesusiaurintu galiniu *-e*), pvz.: *bûste ~ būste*, *ėste ~ eīste*, *~ nĕšte ~ nĕšte*, *veizĕste ~ veizĕste* ir kt. Kitų Laūkuvos apyl. kaimų šnektose minėtosios būsimojo laiko galūnės *-e* yra pasiaurėjęs, pvz.: *bûste ~ būste*, *ėste ~ eīste* ir kt. (Laūkuva, Šiaūduva ir kt.). Tačiau kitose galūnėse bendrinės kalbos *-e* Biliónių šnektoje atliepia *-ę*, pavyzdžiui, vienaskaitos įnagininke: *kĕdĕ ~ kĕdĕ*, *kūošĕ ~ košĕ*; vienaskaitos vietininke: *kâmĕnĕ ~ kaminĕ*, *lâukĕ ~ laukĕ*, *mĕškĕ ~ miškĕ*, *kâmĕ ~ kamĕ*, vienaskaitos šauksmininke: *vâikĕ ~ vaikĕ*; daugiskaitos galininke: *òntĕs ~ ántes* (vienask. vard. *òntĕ ~ ántĕ*); būdiniuose: *jūotĕ ~ jotĕ*, *kâstĕ ~ kastĕ*, *gòlĕtĕ ~ gulĕte*, *matĭtĕ ~ matĭte* ir kt. Pačioje Laūkuvoje ir aplink ją esančiuose kaimuose aukščiau minėtų formų galūnių *-e* nėra susiaurėjęs. Išimtį sudaro tik būdiny, kurio galūnės *-e* ir Laūkuvoje bei aplink ją tariamas kaip *-ę*. Vadinasi, Biliónių k. šnekta galūnės balsio *-e* tarimu pritampa prie Póžerės (Laūkuvos apyl.), esančios į šiaurės rytus nuo Laūkuvos, tarimo, išskyrus būsimojo laiko daugiskaitos antrojo asmens formos galūnę, kuri Póžerėje yra *-ę*.

3. Biliónių k. šnektoje veikianųjų dalyvių esamojo laiko vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnės dvigarsis *-on-* apibendrintas ir šakninio kirčiavimo formoms. Todėl čia tariama su *-on-* ne tik *sòkõnc ~ sukãš*, *tòpõnc ~ tupãš* 'tupis', bet ir *vâlgõnc ~ vâlgãš*, *vârõnc ~ vârgãš*, *stâtõnc ~ stâtãš* ir kt. Kituose Laūkuvos apyl. kaimuose šakninio kirčiavimo formos *-on-* neturi, pvz.: *dĕrbas ~ dirbas*, *rãšas ~ rãšãš*, bet *sòkõnc ~ sukãš*, *vĕžõnc ~ vežãš* (Šiaūduvos k.).

Bilioniškiai dvigarsį vartoja ir būsimojo laiko veikianųjų dalyvių vyriškosios giminės vardininko galūnėje, pvz.: *kabĭnsĕnc ~ kabĭnsias*, *rašĭsĕnc ~ rašĭsias*, *šnekĭsĕnc ~ šnekĭsias*. Kitų laukuviškių šios formos galūnėje dvigarsio taip pat nėra, pvz.: *kabĭnsĕs ~ kabĭnsias*, *rašĭsĕs ~ rašĭsias* (Šiaūduva).

4. Biliónių k. šnektoje, kaip ir pietryčių dūnininkų,riebalsiai *s*, *š* po *n* ir žodžio kamiene yra išvirtę į *c*, *č*, pvz.: *grĭnĕtĕ ~ grĭžti*, *kõnĕtĕ ~ kãsti*, *sprĕnĕtĕ ~ sprĕsti*, *paskũnĕtĕ ~ paskũsti*, *gĭnĕla ~ gĭnsla* 'gysla', bet įvardžiuotinių būdvardžių vienaskaitos vardininke *s* po įterptinio *n* išlieka (pvz.: *dĕdĭnsĕs ~ didynsis* 'didysis', *žâlĭnsĕs ~ žâlĭnsis* 'žaliasis'), matyt, pagal *gĕrãsĕs ~ gĕrãsis*, *plãtĕsĕs ~ plãĕiasis* 'platusis' formų *-s-* analogiją.

Kitų laukuviškių žodžių kamiene *s*, *š* po *n* paprastai išlieka nepakitę, pvz.: *kõnstę ~ kãsti*, *sprẽnstę ~ sprėsti*, *gĩnsla ~ gýnsla* 'gysla', *grĩnštę ~ grĩžti* ir kt., tiktai pavardėse su slaviška priesaga *-inskis* priebalsis *s* visų laukuviškių virsta į *c*, pvz.: *grožĩnckęš ~ Gružĩnskis*, *kęlĩnckęš ~ Kilĩnskis* ir kt. (Laūkuva, Šiaūduva ir kt.).

5. Biliónių k. šnektoje po balsių *i*, *u*, atliepiančių bendrinės kalbos *y*, *ū* ir *ie*, *uo*, dažnai įterpiamas ar žodžio gale pridedamas *n*, pavyzdžiui, sangražiniuose būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko padalyviuose: *mėldõnsĩs ~ męldunsies* 'meldusis', *mõšõnsĩs ~ mùšunsies* 'mušusis', *klausĩdavõnsĩs ~ klausýdavunsies* 'klausydavusis', *matĩdavõnsĩs ~ matýdavunsies* 'matydavusis', *tepl'ũodavõnsĩs ~ tepliõdavunsies* 'tepliodavusis' ir kt.; vienaskaitos naudininko galūnėje: *dãlg'ũn ~ dalgiuon* 'dalgiui', *dõngũn ~ dañguon* 'dangui', *kũotũn ~ kótuon* 'kotui', *stũogũn ~ stóguon* 'stogui', *vãkarũn ~ vãkaruon* 'vakarui', *vãkũn ~ vaĩkuon* 'vaikui' ir kt.; atskiruose žodžiuose: *knĩngà ~ knyngà* 'knyga', *skĩnsc ~ skýnstas* 'skystas', *snĩnks ~ sniẽngas* 'sniegas' ir kt.

Įvardžio *jũs* kilmininko formoje vietoj kitų laukuviškių įterptinio *n* (*jũnsõ ~ jũnsũ* 'jūsų') bilioniškiai turi įterptinį *m* (*jũmsõ ~ jũmsũ* 'jūsų'), greičiausiai gautą iš naudininko *jũms ~ jũms*.

6. Minėtini Biliónių šnekotos tolimosios priebalsių asimiliacijos atvejai, pvz.: *pašęš'ãušę ~ pasišiãušę*, *pašęšvĩstę ~ pasišvĩesti*, *šõšlamĩteję ~ sušlamėjo* ir kt.

7. Tariamosios nuosakos formos bilioniškių šnektoje labai įvairuoja, pvz.: *ãš bũč'õ ~ ãš bũčiu* || *bũč'ãu ~ bũčiau*, *bũč' ~ bũč'*; *tõ bũtõmę ~ tũ bũtumi* || *bũtõmę ~ bũtumei*, *õnc, ànà bũtũ ~ aĩs, anà bũtũ* || *bũtõm ~ bũtum*; *bũt ~ bũt*.

8. Žemaičiai dūnininkai apie Laūkuvą liepiamosios nuosakos formose, kuriose susidaro priebalsių junginiai *-kšk-*, *-gšk-*, *-gzk-* pirmąjį priebalsį *k* ar *g* praleidžia, pvz.: *blĩšk ~ blýšk* 'blykšk', *blũošk ~ blõšk* 'blokšk', *bõrsk ~ buřzk* 'burgzk', *brĩešk ~ bręšk* 'brėkšk', *čęřšk ~ čĩřšk* 'čirkšk', *ĩnsk ~ iĩnsk* 'ingzk', *krĩšk ~ kryšk* 'krykšk', *kvĩešk ~ kvěšk* 'kvėkšk', *mėsk ~ męzk* 'megzk', *pl'ãušk ~ pliãušk* 'pliaukšk', *pl'õšk ~ pliũšk* 'pliukšk', *põřšk ~ puřšk* 'purkšk', *prũnšk ~ pruňšk* 'pruňkšk', *põřšk ~ puřšk* 'purkšk', *r'ėišk ~ rėišk* 'reikšk', *rĩešk ~ rėšk* 'rėkšk', *rĩšk ~ rýšk* 'rykšk', *rėsk ~ rėzk* 'regzk', *ręsk ~ rizk* 'rigzk', *šn'ũošk ~ šniõšk* 'šniokšk', *šmęřšk ~ šmiřšk* 'šmirkšk', *šnėřšk ~ šneřšk* 'šnerkšk', *trĩešk ~ tręšk* 'trėkšk', *trĩšk ~ tryšk* 'trykšk', *trũošk ~ trõšk* 'trokšk', *ũnsk ~ uĩzk* 'ungzk', *õrsk ~ uřzk* 'urgzk' ir kt.

9. Juškáičių (Šilūtės raj. Gařdamo apyl.) šnektoje dvigarsiai *an*, *en*, *in*, *un* prieš pučiamuosius priebalsius yra suvienbalsėję, pvz.: *kõstę ~ kãsti*, *ręstę ~ ręsti*, *lĩstę ~ lĩsti*, *s'ũstę ~ siũsti*, *e'tõš ~ eitãš* 'einąs', *nešõš ~ nešãš* ir kt., bet įvardžiu *kas*, *tas*, *anas*, *katras*, *viskas* vienaskaitos galininko galūnėje *n* yra išlikęs, pvz.: *kõn ~ kã*, *tõn ~ tã*, *anõn. ~ anã*, *katrõn ~ katrã*, *vęskõn ~ viskã*, taip pat *-n* yra

išlikęs ir būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių daugiskaitos vardininko galūnėje: *bĕgĕn* ~ *bĕgĕ*, *rāšĕn* ~ *rāšĕ* ir kt.

10. Dar keletas Juškaičių k. šnektos fonetinių ypatybių: *ūožūls* 'ažuolas', *augĭtĕ* ~ *augĭti* 'auginti', *augĭs* ~ *augĭs* 'augins', *skĭtĕ* ~ *skĭti* 'skinti', *skĭs* 'skins', *ūobūls* ~ *ōbuolas* 'obuolys', *uoki'tis* ~ *okytŷs* 'vokietis', *uoverĭe* ~ *overĕ* 'voverė', *ji'vā* ~ *jievā* 'ieva', *pajĕlsĭek* ~ *pajĭlsĕk* 'pailsėk', *jĭed* ~ *jĕda* 'ėda', *nomĭn* ~ *numiĕn* 'namie'; *alvĭra* ~ *Alvŷra* 'Elvyra', *aršĭketĕs* ~ *aršĭkĕtis* 'erškėtis', *eketĭe* ~ *eketĕ* 'aketė', *ekĭeĕs* ~ *ekĕĕcios* 'akėčios', *smagĕnĕ* ~ *smagĭniaĭ* 'smegenys'.

11. Juškaičių k. šnekteje *ia-*, *ĕ-* ir *io-* kamieno daiktavardžių daugiskaitos naudininko galūnė yra *-ims*, pvz.: *brūolĭms* ~ *brólĭms* 'broliams', *kelĭms* ~ *kelĭms* 'keliams', *dĭedĭms* ~ *dĕdĭms* 'dėdėms', *martĭms* ~ *martĭms* 'marčiomis', plg. *i-* kamieno daiktavardžių atitinkamą galūnę: *šĕrdĭms* ~ *širdĭms*, *vāltĭms* ~ *vāltĭms*, *đontĭms* ~ *dantĭms* ir kt.

Esamojo laiko veikiamųjų dalyvių vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko galūnė Juškaičių k. šnekteje yra *-uo*, pvz.: *bĕgĕnĕ'ū* ~ *bĕganĕĭuo* 'bėgančiam', *sĭedĕnĕ'ū* ~ *sĕdžĭanĕĭuo* 'sėdinčiam' ir kt., o būsimomo laiko to paties linksnio galūnės *-em* (< *-iam*) yra išvirtęs į *-em*, pvz.: *bĕgĕsĕm* ~ *bĕgusĭam*, *ĕjosĕm* ~ *ĕjusĭam* ir kt. (plg. šių apylinkių *gerĕm* ~ *gerām*).

Juškaičių k. liepiamosios nuosakos sangražinės formos vienaskaitos antrojo asmens priesaga yra *-ky-*, pvz.: *najūkĭs* ~ *najuōkys* 'nesijuok', *nĕškĭs* ~ *nĕškys*, *rašĭkĭs* ~ *rašŷkys* ir kt. Reikia manyti, kad šių formų *-y-* perimtas iš veiksmažodžių esamojo ir būsimomo laiko vienaskaitos antrojo asmens sangražinių formų: *nešĭs* ~ *nešŷs* 'nešies', *sokĭs* ~ *sukŷs* 'sukies', *nĕšĭs* ~ *nĕšŷs* 'nėšies', *sĕksĭs* ~ *sŷksys* 'sūkies' ir kt.